

Gasteiz, 73-IV-27

**JOAN BAPTISTA GAMIZ RUIZ DE OTEO
XVIII MENDEKO ARABAR EUSKAL OLERKARIA**

1696-1773

J. Goikoetxea-Maiza

ESATEKOEN IZENBURUAK:

Ixtorio mixterio.

Sabando. Aurtzaro-gaztaroak. Euskera. Kanpo-aldi. Jesuita-naian. Arabatik Iruñara, Gaztela eta Galizian zear.

Iruñan diruzai.

Zer gizamodu zen: a) gorputzez; b) izpirituz.

Buru-lantzen. Zer irakurri zuen.

Bertsoginean.

Ideiak eta jokaerak.

Itza, dabilena.

Kirats eta... usaigozo ere.

Gamiz, emakume anitz!

Gaztelaniatik Euskararuntz.

Eusko Folk-lore bilketan aitzindari?

Euskara baitan noibait ere.

Euskaldunen gauzaeza **EDER**-erako.

Zenbat idatzi zuen euskaraz.

Liburu eta esku-izkribuen baikuntza.

Erasoak erbestera.

Eriotza eta il-ondoko gorazarrea.

Ixtorio mixterio

Bere Olerkientzat isila eskatu zuen Gamizek izan du isil ortatik aski, nor zen eta zer egin zuen argitu-joranetan baigabilta bi mende geroago ere.

Isil eta are. Aren eskuizkribuak aurkituta gero ere lanak izan bai-dira aita nor zuten garbitzen. Lo zegoen oetik beingo beingoan erbestera aizatua, bere idaztiak eskutik galdu zituen, izan ere, zoriaren arabera utzirik.

Zergatik ez ziren paperok beste bere lagunekin Estadua-ren liburutegietan baituak izan (1), edo non lo egin duten arrez-

(1) Guglieri Navarro, Araceli: Documentos de la Compañía de Jesús en el Archivo Histórico Nacional. Introducción de Francisco Mateos, S. J. Razón y Fe (Madrid 1967). Oarra "Introducción"-i dagokio: "El secuestro de papeles jesuíticos en el s. XVIII, su concentración en Madrid, vicisitudes y estado actual", Vidik aurrera.

kero, edo, ezik, nondik nora diren ibiliak eta nola jo duten Loyolako artxibura, auskalo.

Dakigularik, Aita Jose Inazio Arana (1838-1896) izan zen izkribuok aurkitutako aurrena. Gamizenak zirenik, ordea, ez zen jabetu; bilbilitar José Butrón Mújica-renak uste izan zituen, ostera; eta uste oker ortatik idazle berri bat asmatu zingun, bertan-bera XVIII mendeko euskal-idazle zerrendan aragoitarra sartu eta zegokion eskubidea arabarrari ukatuaz (2).

Ez zen, ordea, utsean jausi Arana oker ortan. Izan zituen irizpidea labaindu ta txirristarazteko laineko zerak: bestea beste, poesi-liburu beraren izenburua aurrenik, pergamin-azalean tinta beltzeko izki andietan nabarmen ezarria: *Versos varios del P. Butrón*, alegia.

Ala ta guztiz ere, edozein argitaratzaileari oroz gain eska dakiokena, liburua irakurri, Aranak ez zuen egin, arretaz beinik bein. Ala egin izatera Gamizek berak emango zion bere berri, izena ainbat olerkiren buru edo buztan argi eta garbia ezarria denez. Ortara gabe ere, noiz zen ila Butrón, noiz idazten estreinatua Gamiz, begiratzea aski zukeen, zen txoriaren lumaz ez zena ez jazteko.

Susmorik artzeke igaro zen paper auen albotik Pérez Goyena bera ere, Loyolako artxibua arakatu zuenean.

Jesuitak erbesteratuta erregearen aginduz gelaz gela egin-dako liburu-miraketan, Gamizenean aurkituak izan ziren esku-izkribuak aurkibide batean izendatuak daudela dio Goyenak: 208 liburu eta 36 paper-sorta. Esku-izkribu oietarik zen emen nagokion olerki-liburu au. Baitura artatik nola ies egin zuen ezin jakin.

Dena dela, artxibu au arakatzean ez zuen Goyenak Gamizen liburutzat ezagutu. Poetatzat aitatzen baldin badu, ez da liburu au irakurri diolako, baitutako esku-izkribuen zerrendan ageri delako baizik, nik uste. Onela dio Goyenak: "Era el Her-

(2) Henao. Gabriel: *Averiguaciones Cantábricas* (Tolosa 1895). t. VI. Apéndice VI: *Reseña Histórica de la literatura cántabra o vascongada*, núm. 47, Siglo diez y ocho, pág. 92: "...el P. Joseph Antonio de Butrón y Mújica jesuita alabes". Eskerrak Lino Akesolo-ri adiarazpen onen-gatik.

mano Procurador del Colegio, hombre muy avisado que tenía su vena de poeta” (3).

Ixtorio-mixterio ontan liburu-jabea nor zen Loyolako artxibu-zai bat KONTURATU zen lehenengo. Liburu-azalari barrukaldetik erantsita, orritxo batean utzi zuen bere aurkipe-naren berri: “Estos versos no son del P. Butrón... Son del H. Juan Bta. Gamiz, que fue muchos años procurador del Colegio de Pamplona y de quien hay muchas cartas en el archivo de Loyola”.

Zerbait geroago, 1923ko irailean Doneztebe-n ospatu-bigarrren Euskalegunetako itzaldietan, A. Joakin Azpiazu izan zen, noizbait ere, egilearen egiazko izena ARGITARA EMAN zuena. Ez zuen ala ere arabar poetaren isil-adurra zearo sutsitu; ain urriak eta murriak izan ziren jalgi zituen berriak, erdi-argitan utzi zuen Gamizen antz-irudia. Aski izan ziren berriok, alere, Onaindia, Mitxelena, Baztarrika, Berriotxo (eta agian besteren batek ere), Butrón erautzita, arabarra bere bertsoen jabe eman zezaten.

Azpiazuz gero, ta ark dion *paper zarrak* Loyolako liburutegian aurkituta, neu izan nintzan 1968ko EGAN-en Gamiz areago argitu nuena. Areago argitu, bainan guztiz ez; onela amaitu bai-nuen: “Oraingoz bego ontan nere lantxo au, Gamiz ilda berreun urte betetzean, argitasun osoagoak eman-zai”.

Urte-muga ortara elduak garenez, ondoko lerro auek nai lukete agindutako “lan osoago” orren biribilgarri izan. Areago, ogei ta amasei paper-sortataraino badituela Gamiz joriak Archivo Histórico Nacionalean jasoak ba dakit. Oiek ikus gogo dut; etsita bainan, ez dudala oietan euskarazkorik deus aurkituko; eta, orobat, lerro auek izango ditugula Gamizi buruzko azken-argitasunak.

Nolanai ere, kosta zaio Arabari bere semea aurkitu ta argitzea. Ez dio beingoan “nerea” deitu ahal izan.

(3) La Avalancha (revista). Pamplona, 8-II-1929.

Euskaldunongan “banatua”, alabainan, Gamiz au. Araban sortua arren, nafarra da letraz, bizkaitarra izkeltz, giputza testamentuz: euskal batasun-giroak zekarren fruitu zabal antzo, “Irurak Bat” ikurrez argitzeaz zegoen egun sentian.

*Sabando. Aurtzaro-gaztaroak. Euskara. Kanpo aldi.
Jesuita naian*

Gasteiz-ti Lizarra-runtz Maestu-n ezkerrera artuta, baso-aldapetan zearka-mearka amarbat kilometro eginik jotzen da Sabando. Arkaitz-bizkarrek inguratua, basa-txoko batean etzina, Orixe-ren Uitzik aina arexek bai “eper-kabi iduri”. Foru-diputazioaren esku manerrexia salatzen du distiraka dagokion txukuntasunak. Beheraka doan errixka-merrixka, alere, Sabando. Iadaniko berrogei ta amar ta are familien aldean, egungo zortzi-bederatziek ileta trixtea jo arazten diote bertako jende larriari, duela berreun urte Gamiz poeta liluratuak egin erripintura bixi ta bitxiaren kontrapuntuz.

Egun alaiago aietako batean, 1696ko apirilaren 8an, jaio zen gure poeta.

“En la Yglesia Parrochial de la Villa de Sabando a los ocho días del mes de Abril de mil seiscientos, y nobenta, y seis años. Yo Domingo de Goicoechea... baptice ha Juan Bapta. hijo legitimo de franco. de Gamiz, y de Angela Ruiz, Vezos. desta dicha V^a de Sabando”.

(Sabando. Bautismos. Libro 1.º, 1601 a 1719, folio 63 v.).

Bere bigarren emazteagandik izan zuen Prantziskok Joan Batista, bosgarren era uzkur-ume. Beste bi zituen aurreko emazteagandik. Sabando bertakoak ziren ait-amak; ondoko Oteo-tik etorria aitona.

Jaiotetxearen aitamenik ez du Gamizek bere idaztietan.

Sabando goiko ALEGRIA etxea erakutsi didate erriko bi agure zaharrenek Gamiztarren bizileku ta gure idazlearen jaio-

tetxe (4). Ez dira, bainan, gamiztarrak egungo Alegria-ko biztanleak. 1886an jaiotako Pablo-kin galtzen da aien zuztarra Sabandon. Eginalak egin, ez dut nora aldatu ziren aztarnarik atera ahal izan.

Jaioterria, ostera, ogei ta bat amardun-etan kantatu zuen bizkor eta bero. Ez dezaiogula, gero, politta denik uka; bestela,

*no solo dire q mente
sino que es un majadero.*

Euskaraz mintzatu zen txikitan. "Agur, adiskidea", despeditzen da lagunagandi karta batean. Betikoa edo sarritakoa du AGUR ori eskutitzaren azken-itx. Euskal olerkari estreinatuz "euskal gaizto" aitortu bazitzaigun ere, jatorra ta betea derizkiot aren izkuntzari, Sabandon indarrean bizi zelazko aitor garbiz. Euren jatorrean damazkigu toki-izenak ere, izkuntza galdurik duten errietako izen-apurketarik gabe: "La fuente de Urasulo"z gainera,

*Sabando con sus Ayares
con Arboro, y bengo baso
Yguiuriaga, y goico baso
y otros montes singulares (5).*

Lana ta jolasa, izerdia ta atsegin garbiak izan zituela txikitako lagun, esan gabe doa. Aldiz eta tokiz urrun, poeta liluratuak antolatu zigun sorterriaren pinturan nekazal-bizitza uts utseko errixka zen Sabando, gaurkoa bera bezala; basoz eta alorrez, etxaberez eta pistiz, amuarraiz eta txori-eiziz joragoa baiñan. Kanpo-zabaltasunak eta ibil-aldiak, uretako busti-aldiak eta merienda ugariak ditu gogoan ondorengo urteetan ere. Udaberriko landare mardul, ala kozkortu ta indartu zen Joan Batizta gaztea, bere bizitzako azken-bururaino "vires robustae"kin ibiltzeko zegoena.

(4) Agureengandiko argitasunoi ez derizkie fidagarri direnik Angel Ibisate Lozares doktore jaunak: Gamiz asko zela Sabandon, aztarnarik uzteke erritik iadanik aldegina. Gamiz familiarekiko jakingarri batzu Ibisate jaunari zor dizkiot, esker onez.

(5) Descripción dela Muy Noble y Leal Villa de Sabando, 74 orr.

Izadiarekiko sentibera egin zuen inguruaren edertasunak sabandotar au. Sarri aldatuko ditu bere olerki-pentagramara kanpo-ederrak biotzondoan jo dizkion musika isilak.

Laino beltxaska bat pinta dezagun, ordea, poetaren zeru urdin onetan: bearra. Erriaz diarduela, onela aitortuko:

*lo que entre ellos es sensible
es q hay bastante pobreza
pension comun de nobleza...*

Urrutira gabe, etxaldekoiei lotua zuen bearraren itzal iguina. "Oficio, pastores, pobres", dio ozta ozta iloba bati buruz eliz-agiri batek.

Areago: teilatupean, berenen baitan zuen etxekotua. Bearrak aizatu zuen etxetik norabait, nora ez dakigula. Ba dugu ala baiezteko gauzarik. Lehenik: nobizio sartuta bereala, Coaña-ra bidalia izan zen, ikastetxeko sukaldari nagusi. Langintza aurrez ikasteke ez zaitkeen sukalburu ifinia izan; Villagarcía-aldian ez zuen astirik izan orrenbesterako, ta, Sabandon irtetzeke egotera, ez zukeen modurik sukalar-teaz jabetzeko. Bigarren: nobizio-sarrerako paperak letra garbi ta dotorez ditu firmatuak, eskolan berriki ta saiatuki jarduna denaren itxuraz. Letra eder ura ez da, egundaino, nekazalgo-artzaingoetan pul-soa galdu duenarena.

Uste dugu ordea, orduan eta oraindik orain arte ere oi zen bezala, gure ikastetxeren batean etxe-lanetarako artua izango zela. Morroi oieri beti ematen zitzairen eskola, Anaia burujantzixegoren bat edo Aitaren bat irakasle zela. Euskalerriko gure ikastetxeetarik Bilbo-Iruñtakoak soilik izaten ziren mutil-bearretan.

Kanpotik ibilia zela bere gaztetan, ziurtzat jotzen dugu; Bilbo izan zela, edo Iruña, aren egonlekua, litekeelazko utsean laga bear da.

Nondi-naiti dela, Villagarcía de Campos-era (Valladolid) jo zuen, ogei urteak loretan, jesuita-naiaz.

Arabatik Iruñara, Gaztelan zear

1716ko apirilaren 21ean sartu zen bizitza berrian. Sendo artutako erabakiz sartu, ahapaldi bati sinisterra (6). Sarberri, artarako nagusien azterketari izkribuz erantzun zion, aipatua dugun firma txukun ura aitorrari erantsiaz.

Ez zen euskotar bakarra Villagarcían. Ba zuen lagunik franko, urte berean sartutako Agustin Basterretxeaz gainera. Ez zuela, baizik, luzarokoa izan euskal lagunartea Gaztelan; esan bezala, ilabete gutxiren buruan Coruñara sukaldari bidalia izan bait-zen.

Bi urteen buruan zinitzak emanda, beste bost-bat-sei iraun zuen Galiziako uriburu artan. Areagoko doaiak, jabe zenez, erakutsi bait-zituen lanbide apal artan, Valladolid-ko San Inazio ikastetxera aldatu zuten, diru-kontu ta aministrazioan jantzi zedin.

Bere graduko Anaien taldean letragabea bera bakarra izaki, tupin eta eltzeetatik paper eta matematiketara aldatuan ez zuela naigabetu, nago. Etxe eta ikaskuntza berrian alegitar Bixente Arrue Anaia duke irakasle.

Pauso berdineko egunen joan-etorrian bat izan zuen Gamizek, Pisuerga-ko uriburu-aldian, gogoangarria: 1726ko Andre Mari abuztukoa. Azken zinitzak emanda, bere jesuita-ginean "ostrokoa" teiltuan ifintzea aina zen fest-eguneko ura, Prest dagoke arrezkero zernai-noranaitara bidal dezaten.

Iruñan diruzai

Tenore artan, ain zuen, bere ondasunek pot eginda, diruzai argi ta ausart baten premian aurkitzen zen Iruñako La Anunciada ikastetxea. Gamiz da zorren oldarrari aurre emateko autatua. Ala adierazten du 1728ko azaroaren 20an Iruñati Loyolan jasotako karta batek. Azaro-ondarrean edo abendua-

(6) "Dueño Divino / por mi destino / oy me resigno / con toda afición / pues q me inclino / a ser Theatino (jesuita) / sed mi padriño / en mi pretension", 9 orr.

ren lehenetan iruñaratu izango zen Gamiz, “mas que en breve” etortekoa dela bai-dio bost egun geroago beste eskutitz batek. Dena den, otsailaren lehenetati bere esku zeraman diru-kontua edo zor-aministrazioa, “Pamplona y febrero 5”koa bai-da Loyolan aurkitu diogun eskutizik zaharrena.

Ba du piska baterako. Berrogei ta bost urteko zama astuna bizkarrean. Zoriz, guretzat: lanaren astunak aki edo txintxinaren soinuak oki dezanean, olerkigintzara joko bai-du atsenden bila.

Bainan oraingoz ez dago poesiarako aren bizarra. Ito-larrian aurkitzen da, zazpi mila zilarrezko dukaten zorpean. Edo berak dioenez: “Emen nago triku biurtuta, arantzak barrukaldera bainan”. Artan Loyolara nai luke, Basilikako elizgintzan buru-belarri ari den diruzaiaren lagun; “...de buena gana iria por salir de esta miseria, q no ay paciencia ya. Agur”, berriz ere (8).

Etsita dagoela eman-arren, ez zen aisa errenditzeko gizona Gamiz. Bere burua “imbencible” ikusteko dagoenak (9) jasan egin zuen oraingoan ere eta aldiz aurretik artzekodunen oldarra eta, ezarian baiarian, zorretatik garbitu erreka jotako ikas-tetxea. Bertsoginean atzematen dugu 1736rako beinik bein, eta, neguari ies egina dela soma dezakegu kantuari emana den txoria.

Ona, bada, tranpalera igoa gure gizona, ta, begibixtan dugunez, atemagun ze gizamodu den.

Zer gizamodu zen

Alferrik da erretrato osorik edo ta pulamentuzko zirri-borrerik ere espero dezagun: aren irudiaren ertz-marratxo batzu geienez ere, poesi-baratza maneatzekoan ustekabean eskutik joanak.

(7) “Pamp”. (Pamplona) y julio 21 de 1731”.

(8) Pamplona, 29-IX-1730.

(9) 75 orr.

a) *Gorputzez*: Sail andiko gorputza zuela dirudi. “Aurpegiz ezagutzen ez bazuen ere, txikia bearco zuela nolana ere ark izan”, aurpegira bota zion laidoz aserretu zitzaion bati. “Presumido de cogote / chiquito zarrapastroso / ñiñ ñaña...” eta antzeko tsirloraz jazten du iguin duen beste bat, “A cierto” deitu Amarrekoan (10). Gabilcenchoetako bere neskatxa miretsiari, ostera, “gorputz duzula galant” lorea botatzen dio (11).

Buruko ille sarriak areagotzen zuen bere indar-planta. Arekiko beleno biurtuta dagoela ta, ikusi zoriz, il egingo duela idatzi dion mojatxoari, “mongita mia” egiten dio umorez,

*...para ser calavera
tiempo no me ha de faltar
y si asta ahora no soy
no me querais enterrar (12).*

Sudur-gainean betaurrekoak? Litekeena. Bere liburuaren buztan, olerki-papertxo bat ezarri zuen, sakeleko ibiliaren ibiliz tolesturetatik agitz urratua. Antsizko bertsoak, Santa Lutzia begibistaren zaindariari oiuka.

Katarrotxo baten berri doi doi jasotzen diogu bere idazki guzietan arabar oni, “a quien las tercianas huyen al primer contacto”.

Aisa somatzen dira aren indarrak eta sasoia, duen gaitz-gabeko gorputz bikainean. “Vires robustae” erasten diote Catálogo guziek Gamizen izenari urterik urte, aguretu arterainoko guzian utsik gabe.

Ibilerak salatzen zituen aren indarrak. Ibilera kementsua arena. Ontara artzen diogu beinik bein “Dies irae” doinuan etxeko guziei egin-farre-errettratoan Gamizi berari dagokion ahapaldia: Ibilkera zalapartaria; naiz, mandoa drotean, Barañain-go landara joan; naiz, etxebarruan, lagunetara bildu.

(10) Décima de 1742, 12 orr.

(11) 149 orr.

(12) 37 orr.

*Si a Barañain o a Letura
ba Juan en abreviatura
espanta toda criatura (13).*

Akatsik aurki al zezaiokeen gorputz ari? Aserretuta, "jiboso" edo olako zerbait botarik izango zion orduraino oso adiskide izan zen emakume batek. Gamizek onela jaso du aokaldia bertso batean:

*Dizes q no me quieres
por esta giba (14).*

b) *Izpirituz*: Dena den, gorputz-irudia eman nai izan ez digunak, gogo-barrena beinik bein ez digu artaraino ezkutatu. Onela ikusten du Gamizek bere burua:

*un buen Juan;
yo que soy Juan de buen alma.*

Areago beretik:

*Unos me llaman cachorro
otros cordero inocente
por tal me tiene la gente
y creo tienen razón (15).*

Umorea dario xulo guzietatik. Farra eragitea gustatzen zaio. Ziri-bertso batzu Eguberritako mai-ondoa alaitu-gogoz aterata, irakutzea galerazi dion nagusiari jipoi au egozten dio bere isil-apunteetan: "ay algunos retores q hazen gala de ser melancolicos" (16).

Ilgo balitz! opa izan dion mojatxoari umorez erantzuten:

*Yo no me quiero morir
por aora a la verdad
dejadme vivir q ay tiempo
muy largo en la eternidad (17).*

(13)

(14) 51 orr.

(15) 86 orr.

(16) 37 orr.

Agortu ezineko iturria du umorea ta maltzurkeria; maltur-tasuna nioke, "Juan de buen alma" aren maltzurkeria baida askotan.

Iraizeko aserrealditxo batzu arrapatu dizkiogu an, or, emen, bere idazkietan. Alakotan, aren izpiritu bikainak ez du zuzenean bakeske joan gabeko onik. Edo ta, arte ohez, umorezko eztitan akabatu aserre-furrundazko liztorrak.

Emandako itza ez dezaiotela jan beintzat. Orduan bai ez duela egongarririk Gamizek. Itzera egon edo aren adiskidegoa galdu, or aoiztar adiskide bati plantatzen dion dilema. "Itza, muga" zaion euskaldun zahar aietakoa dugu arabar au.

Trebe zen, ordea, motiborik gabe aserratu zaion emakume ezagun eta adiskide andiari aurpegi emateko:

*Quieres estar en tus trece
y yo estare en veintiquatro,*

bere doniane jaioteguna adiaraziaz (18).

Odoletik zen Gamiz lanerako. "Escribo mas que el tostado" nonbait (19) badio ere (ta egia, Goyenak dioenez, 36 izkribu-karpeta baitu zizkioten erregearen mandatariek erbestera koan), gelako eserlekuak aina zaltokiak gogortuak zituen bere ipurmami galantak. Bide-aldi luzeak egin bear izan zituen Nafarroaz kanpo, Gaztela, Bizkaia ta Gipuzkoan zear. "Quien se halla libre de este age", egiten du bere "viage"ei buruz (20).

Bere egitekoek non eska, an zegoen beti prest. Egitekoetan, berriz muinera joko zuen zuzen, ez txori adar-saltari. Orrela, bere eundaka kartak arazoari lotuak ditu beti, bestelako berriez oso murriz.

Iruña osoaren mandatarari esango zenuke. Mojaena bereziki. Kanonigoek ere baliatu ziren aren zerbitzuz: Katedralean obra bat egin bear dela? Ibero azpeitiarrari planoak eginaraztea Gamizen bizkar utzi, eta libre.

(17) 16 orr.

(18) 77 orr.

(19) 52 orr.

(20) 49 orr.

Lan-beteaz non aseko, bera zen aurrena besteei aize ematen: "Mandar, q el babazorro se portará".

Denekin portatu zen. Loyolarekin bereziki. Santutegi andiko arri labratuek, beste ez-ezagun askorenekin batera, josia daramate arabar saiatu onen izena; Rotxapea-ko militarrei edo uriko dendariei ark erosi eta "el lacunzano" aita- seme karreolariekin bidalitako bolboraz lertuta, eman bait-zuen Izarraitz alma mater orrek Loyola andia eraikitzeke arria.

Onespen andia irabazi zion zabaltasun orrek jendearen baitan. "Mandar y Agur", dio bere donianeko eskutitzari lepoa moztuaz, "q estoy lleno de gente a darne los dias". Ez zituen, noski, esku-utsik etorriak izango, zuen makurrik nabarmen-etako bat ongi bilatua zeukakiotenetik.

Gezurra badirudi ere, milizkari amorratua bait-genuen gure Gamiz sendo ura. Goxo-kozko bat erakutsi besterik gabe aruntz onuntz erabil zaitekeen, ume antzo, alako gizatzarra. Eta ez da esate aldera esana. Adierazi garbiak erein zituen makur orrenak an-or-emen olerkietan barna (21). Inor susmoti jartzeko aina, birtute utsetikoa ote zuen mojaekiko bere serbi-zaletasun ura beintzat, ala baita ere "miscens utili dulci", bide batez.

Umekera orrekin topo eginaz, buru argiko gizonaren argi-printzak darizkio, bestalde, arabar oni non-nai ari den. Izen andirik irabazi ez bazuen edo toki goirik jo ez, bere asiera apal eta eskolagabeagatik izan zen.

Gora-naia darakus beti. Zer-edo-zertarako abagunerik eskualdera baldin badatorkio, oratu egiten zalantzarik gabe. Orrela, ikastetxeko letra-giroaren abaroan, bere burua eskolarien mailara jasotzen leiatuko da, ezkutuan bederen. Ez zuen asko pentsatu bere biziaren biziko ler gaizto aiek, kea iduri, ezerezean suntsiturik, tarte-lan apal eta baldatx aiexek ain zuzen bere izena euskal elerti sail mearrari josita etorkizunerako utzi bear ziotenik.

(21) 15 orr. azkenean; 20 orr.

Buru-lantzen. Zer irakurri zuen

Buru-lantzeari ahal zuentxoia emana, ez zegokeen Gamiz liburuez ahaztuta. Etxean bertan zeukan nai ainako aukera liburutan. Ostu zizkiotenak kontatzeke, 4.000 ale bazituen bere liburutegian. 1580an sortu ta Euskalerriko jesuitenetan zaharren eta ospatsuen zen La Anunciada ikastetxea.

Erregeen mandatariek egin-bilketan, 208 liburu aurkitu ziren Gamizen gelan. Geienak San Inazio elizakoak, diosku Pz. Goyenak. Bainan beste gainerakoak? Gamizen gelako liburu-zerrenda arakatuta jakingo genuke nondik zoazen aren liburu-aukerak. Baikuntzaren ondoren egindako "Indice" edo liburu-kontaktetan argi bai-dago adierazia zein gelatakoa den liburu bakoitza.

Asmo ori bete bitartean, eskuetan dudan aren poesi-liburua beste argibiderik ez dut galdera orri erantzuteko. Literatura ta Matematikak oso gogokoak zituela ateratzen da poesi-liburu ortatik. Kalkulo zalea zen. Poesi-artearen or ezarri ditu lekuko kalkulo-prolemak, olagarroa garajejan bezain ezlekuan.

Historia zale gainera. Pz. Goyenak berriz ere: "De uno de estos legajos (Gamizen gelan aurkituak, alegia) formaba parte la "Historia de Navarra", escrita por Pedro Agramont, en un tomo en folio que consta de 622 folios"...

Ikas-liburutan, Gramatika eta Elertia sailekoak erabili zituela bertsogintzan egindako lehen-saioek darakuskigute.

Olerkarietan Lope de Vega bat beintzat ez zitzaion arrotza. Parnasora bide, Musatxoen lagunartean ibili atseginak egin zen "por aficion y divertimento". Divertimiento —solasez— batez ere, Gamiz zen umoreko eta maltzurakin.

*Amigo, lo de Castalia,
lo de Apolo y de las musas
Vrania y cosas confusas
yo no se si son de Ytalia;
si acaso son de la Galia
Narbonesa Erato y Clio,*

*desde aora me desvío
de semejante caterva
y atengome a la conserva
con agua fria en estío.
Pues quando hablan del Par-
o del Pindo y Elicona [naso*

*pienso es alguna rollona
o rocin en pelo raso.
Y pues que sera el Pegaso?
Es acaso algun pegote?
Y thespiadas! Q almodrote!*

*Sin duda q yo imagino,
a la ley de pobre theatino
[(jesuíta)
son cosas de Don Quixote.*

(“Décimas”, a Dn. Martin de Vrsua, vedel de nuestros estudios de Pamplona, julio d 1743...”)

Ona, berriz, “Don Quixote” aren aotan edo luma-puntan. Larramendi ere aitatu eta aitatzekoa dugu: Larramendi olerkaria (!) bainan.

Ikastetxeak bizirik zeramazkien 200 ureetatik laurdena Gamizek betetzen zuen, eta berak erosi bizi-laurden ortako liburu guziak. Kanpokoendako ere asko erosi zuen.

La Anunciada-ko solairuetan itzali gabe zebiltzen ahartean Moret et aizaren errainu arinak. Bere aldikoetan, Isla, Fray Gerundio-ren aita, Solano, Elizalde, Mendiburu, Kardaberaz..., bakoitza bere irakats eta idaz-joranetan. Ikastetxeko giroak kulturara ta buru-eskolatzera zeraman Gamiz berez eta errez.

Ikastetxeak bizirik zeramazkien 200 ureetatik laurden ingurua (1580-1767) diruzaiak betetzen zuen, eta berak erosi bizi-laurden ortako liburuak. Kanpokoendako ere asko erosi zuen.

Eta ona, Gamizen liburuetikikoan, bere alde argienetako bat: liburu-inprimatzaileekiko arr-emanak. Arr-eman luze eta astunak.

“Una de las más puras glorias, dio Pz. Goyenak, entre las muchas que cuenta el Colegio pamplonés de la Compañía, será la de haber promovido el cultivo de la bella lengua vascongada. Los excelentes religiosos Mendiburu y Cardaveraz redactaron e hicieron imprimir en las prensas pamplonesas muchos más libros en vascuence que los que hasta su tiempo habían salido”.

Zenbat joan-etorri egin zuen argitalpen oietan Gamizek, berak bakarrik daki. Aitamen asko du orrelako orretatik bere eskutitzetan: Or Kardaberaz, Larramendi, Mendiburu eta aiza. Arabar diruzaiagandik dakigu 864 erreal kosta zitziola Kar-

daberaz oparoari Gogojardunetako irakurgaien lehenengo liburua eta 520 bigarrena. "Pamp^a (Pamplona) y febrero 28 d ;1748?" darama eskutitzak.

Joan-etorri aietan ez zuen Gamizek asko pentsatzen, bazter lotsatuenean bederen, an geratuko zela bere izen apala ere ikastetxeko maisu ezagunagoekin batera geroari lotua; eta geratu ere, pekatu antzo ezkutuaren ezkutuan ariltzen ziarduen isil-bertso aiengatik, ain zuzen.

Jakina, jardun auek ez zutela Gamiz euskal olerkaria zearka baizik arrapatzen. Arabar idazle au erdararako ari zen eta gaztelaniazko arietan nahastuta gero biltzen da bere lur eta odoloko izkuntza jatorrera, ate-xulo mearretik gatua bezala luxaturik.

Bertsoginean

Kultura-arrankurak aspalditik zeukan minbera Gamizen golkoa. Lau lagun izan zituen, Galizi-aldian, bere anai-graduak eta lauretan bera bakarra zen eskola gabea. Iruñako triku-egoerak aina zulatu zuela nago Galizi-aldiko bere arloterriak. Iruña-ratuta laster, ikastetxeko letra-giroaren alde, letra eder loratzen asi ziren arantza aiek.

Ots, bainan: utsetik eta ezjakinetik, tarte-lan (22) eta buruaringarri artu zuela berrogei ta areagoko diruzaiak bertso-gintza, ez barru-irakinaren erdi-bearrez, ionizko bein "está la vena (poética) madura" badio ere (23).

Isilean lotu zitzaion lanari, bainan gogatsu. Gizon eldua, ez da lotsa, kuadernoa artuta, gramatikarien antzera itz erorkideak (kontsonanteak) lerro lerro finkatuaz, Parnasoruntz lehen-pausoak ematen.

"Consonantes de Baptista y Juan" pilatuaz egin zuen aurre-saioa, bere izenaren omenez. Gero, "Consonantes de *eta* con

(22) Lehenengo orr. et passim olerkien buruko azalpeneta.

(23) 25 orr.

tema a las viejas”, “Consonantes de *ata*” eta “Consonantes de *ino*”, dena “Minuete” etan, *eta*-ko “Seguidillak” ez baizik. Milako bat bertso denera, Iztegi bateko lerrokada antzo, sei orritan estu estu.

Mutiko biurri antzera ausardiaz egindako bertso-jolason ondoren, adibidez,

*Una vieja carroña
seca y con dieta
está a una mona vizca
dando la teta (24)*

benazko bertso gintzara jo zuen, letra txukunez erdarazko ta euskarazko amar mila bertsoko liburua beterik.

Ideiak eta jokaerak

Euskal saila axola bazaigu ere, erdarazkoetara gabe ezin genitzake Gamizen ideiak eta jokaera ezagutu. Erdal poesiara-ko egin-prestamenek berek emango bai-dute, geroenean, euskal bertsoen fruitua ere.

Denetarik dago Gamizen arlo zabal orretan, gai andi ta sakonetik ezik. Begi-axala zerk jo, belarri-aratza zerk ukitu, an da Gamiz, gain-irristari beti. Artista-usteko aizerik ez da Gamizen buruan sartu. Bere egoen makala dakielazkoa da. “Coadjutor iliterato” dela sinetsirik dago, bestek bere eza orretan uki dezaten minbera bada ere. Labur: bere olerkiez zer iritzi duen, ezagupide oberik ez dugu bertso-liburuari berak ezarritako izenburua baino:

“Ofrecimientos varios de Poesía aunque de poco numen que en diferentes ocasiones oportunas e escrito aunq algunas de ellas (no sabiéndose la alusión sobre q caen) parece q tienen poca alma. Otras q sean escrito no mas que por afición ô divertimento”.

Asi-utzika, tarteka marteka jardun du geienetan, gogoeta desberdinaz. Aisa igartzen zaizkio bertsoetako gora-beraok, uin bizkar antzo. Geienetakoa izango du “poco numen”, “ocasiones oportunas”, “poca alma” ori. Inoiz inoiz gora-nai pixka bat, “afición ô divertimento” orri eskerrak; bainan egakada sendorik bein ere ez.

Zaletasun andia, noski, eta ondoz, asto askok lasto asko bear bezala, laket ere andia ortik bertatik:

*...es imposible q cure
ningun medico a este loco,*

egiten dio Gongora-ko markesari. Eta zertxobait beherago berari:

*...ya mas desde aqui
admitirá mi disculpa
de q mas versos esculpa
pues conozco mi locura...*

Itza, dabilena:

Oiko itzez gustatzen zaio esaera beti. Iguin ditu itz arrotz eta arraroak. Birao gorria botatzen dio “perruna” itz ez-ezaguna bidali dion bati:

*Sarnoso, di ¿qué es perruna?
que aquí no se usa tal frase.
Apolo a rayos te abrase
aunque aun estés en la cuna (25).*

Iritzi berdina dama, Periko ta Marikaren aoz, Iruñako zenbat gertaerei jorratu bat emanaz:

Perico:

*Cierto que eres charra,
Marica, pues veo
desberguenzo dizes
¿donde as oido eso?*

Marica:

*Eres un pobrete
 si te espantas de esto,
 pues aca lo dizen
 aun hombres de pelo.
 Y a donde uno se halla
 me parece acierto
 vsar lo que se usa
 y en Grecia hablar griego (26).*

Orregatik, gauza bakoitza duen bere izenez nai du erabilia dadin: ipurdia dadila ipurdia, eta ez, izena ere ukaturik, alako gorputz-zati ederra itzalera baitu, oi dugunez.

Kirats... eta usai gozo ere...

Eta ona nora garakarzkian gaiak berak Gamizen bertsoen aritik. Ezin utzizkoa bai-dugu arabar poetaren itzekiko dotriña ori. Eta dotriña utsean planto egin izan balu! Sudurrak eta be-larriek ezin ainbat bai-darie Gamizen bertsoei usain eta soinu txaharrekotik.

Ormaiztegiko zakurrak trenakin norgeigoka egina, —jo ta pasa— (eta zakurra izendatuakin ez dago zertan arriturik). ori bera lortu zuen Gamizek, Zubieta-ko erretorearen alde, “el perro de Lizaso” deituakin erabili zuen bertso-despittan. Mila-erdi bana bertso (?) dituzte, emendik onek andik arek, elkarri jaurtikiak, eta “Zakurrak” beste-arenei “Decimas del mas privado lugar” derizkienak. Poesia-profanaketa onetan, kontralaria zer salatuko, bera aisa txapeldun Lizasoko “zakur” ura, bere zakur-estilorik jatorrenaz. Zozoak beleari... Bien artean garbi bezate nor den zozo, nor bele.

Euskal olerkiei, ordea, (xorta bat baizik ez izan ere) ez darie kiratsik. Neskatxekikoak ditu denak, gero areago azalduko

dugunez; udaberriko neskatx loratuak, auen gozoaz lehengo ki-rats guziak suntsi nai bai'lituen, bakoitzari

*jazmiña eta carmiña
...matel bietan
ondo ifiniric (27).*

Gamiz, emakume anitz!

Emakumetik erruzkoa dago Gamizen poesi-liburuan: 50 orrialde ema-bertsoz beteak, liburuaren erdi ta are. Emakume-ekikoak ez direnetan ere ba ditu, eta asko, gai ortako zitzada eta pasarteak.

Poesien balioari begira, biziagoak eta jatorragoak dira, oro ar, erdal emakumeak euskaldunak baino. Ala, noski, bearko bearrez; beren etxeetan begibetea edo kale-arietan begi-ertzetik ikusiak izaki. Ez ditu irudimenak jantzitako txorimaloak; beren izate jator eta beroz begi-axala bederen ukitu diotenak baizik.

*Auxori, Iruña limurtuaz,
"y del sexo femenil
de vellezas mas de mil"*

bota badio ere, bestaldera jokatu du Gamiz pikaroak, angó emakumeteria pintatzekoan iguin eta atsotuetatik aukera andisamarra eginaz. Izenburu batzu esandakoaren alde: Consonantes de eta con tema a las viejas; Pinturilla de una dama; A una monja enfadada; A una presumida; A cierta doncella fea; Otra que tal; (las mujeres) Pican si las hazen mal; etab.

Ontan, bada, zerbait pentsa bearrean al gera Gamizi buruz?

Bertsoren bat edo beste ba dario, bere bakarrean susmogarri litzaigukeenik. Alegia,

*No quiero que me quieras
ni yo quererte;
por no corresponderte
iré a galeras, (51 orr.)*

egiten dio adiskidetik etsaira aldatu zaion bati. Bainan konfiantza eta adiskidetasunari dakiola or Gamiz, derizkiot. Egunoroko kale-ibilieta eta dendaketa emakume askokin zeukan itzak trukatu eta jardun bearra. Arr-emanei, ordea, konfiantza ta adiskidegoa darie berez berez.

*De haberte querido estoy
corrido y abergonzado*

egiten dio beste olerki batean aserretu zaion Filena bati, aurrekoari berari, ausaz. Bainan goraxego aditzera eman digu zer duen orko "quererte" ori:

*Que yo asta aqui te estimaba
fue mentira el negarlo (77 orr.)*

Filena arekiko estimazioa besterik ez du, barren, "querer" itz erabili ori.

Dantzako nesgaztearen eder eta zoliari erreparatuaz Larramendi ez zela kezkatu, Pilar de Cuadra idazleari irrakurri ustea dut, Corografiaz ari dela. Ezago kezkatu arabar xalo au, ala fede:

*Otras (señoras son) flacas y transidas
remedio contra lujuria
q el mirarlas es penuria,
aunq otras son muy de ver
q el mirarlas es plazer
sin que se les haga injuria.*

(1738an, Garez-eko emakumeei buruz, 26 orr.)

Or dena esana eta Gamizen alde garbitua. Iruñako beste emakume batekin biurritu, eta "picarillo travieso" tzat plazara jalgirik, ainbat maite duen bere bokazioa arriskuan ikusita,

*por mi ingenuidad
armar quieren mi desdicha*

aitortzen digu larriturik. (80 orr.) Sinets daiogun, Jainkoa ta bere burua testigu eginiko golko-bertsoa du eta.

Lagunartean ez zen arekiko susmo txaharrik. Il ondoren laudoriozko gorazarrea egiten dio Luengo historialariak.

Alere, Gamiz, emakume anitz!

Gaztelaniatik euskararuntz

Ba da motiborik Gamizen emakumeteria aizera dezagun. Mutxurdin oietako baten zaputzak bilakatu bait-zigun Gamiz erdal poeta euskal olerkari. Pasadizuak Quevedo-ren alako beste antzeko ura dakarkigu burura nai ta ez.

1748ko azaroan, Tafallako ferira joatekoa zenez, "Jesus" bordatu bat ekar zezaiola eskatu zion Iruñako neska batek. Baten ordeztu bi ekarri zizkion Gamiz zen serbitzari kunplituak eta, sarri oi zuena, Amardun batekin jabearen esku utzi, sanotasun osoan:

*...si ofreci motolito
embiar un Jesus bonito
quiero salir de congoja
y por q vsted ESCOJA
dos Jesuses le remito.*

Errena zen ain zuzen emakumea ta "escoja" itz errugabea irantzat artu ta fraile bertsogile bat autaturik, erronka jo zion Gamizi bertan bera:

*tendra abogado mi honor
tendra tu astucia fiscal.*

Goian zerua behean lurra gelditu zen Gamiz, frailearen amalau Amardunek egin-topoz.

*...por mi ingenuidad
quieren armar mi desdicha,
por la razón sobredicha
tratan de hecharme a perder.*

Ala noski. Bai bait-zekien nolabaiteko emakume kontua bere lepo plazara zabalduz gero, kontu zorrotza eman bearko zuela nagusien aurrean, bere izen ona garbituaz; jesuitekikoa

egina zeukan bestela. Isila bear zuen batik bat, zaratarik ez atera, ez barreiatzen laga. Orregatik, bere barrua ustuz amabi Amardun idatzi bazituen ere, “no di (al público), dio, “para no meter bulla”.

Iskanbila nai zuen ostera emakumeak, Iruñako maiseatzai-leen ortzetan Gamizen plaza-izen garbia marruskatu ta eio, artu-usteko irainaren ordainez. Zer da, bainan, orko irain ori? galde egiten du Gamizek bere kolko-bertsoan:

*Pues válgame Dios! Señora
aquí de Dios!, a que fin
tanta copla y retintín
tanta Decima canora?
la llamé Yo acaso mora?
la falté en algo al respeto?
la descubrí algún secreto?
Nada menos; pues porq
es toda esta bulla, que
me pone a mí en tanto aprieto?*

Ez zeukan galdetu bearrik; “picarillo travieso” tzat garbi salatzen zuen emakumeak eta:

*Tal vez dirás muy sagaz
por cubrir tu picaresca
porq se muebe esta gresca?
porq se turba la paz?*

Erantzunik bako galdera. Isildu beste erremediorik ez zeukan neskari bekoz beko.

*No me parece razón
responder qual probocado,
q es ageno de mi estado
y contra mi condición;
pues aun q me hacen el son
de picadillo travieso
y armar me quieren con queso*

*para q saliese al vaile,
no saldrá con ello el frayle
ni se reirá el congreso.
Solo digo en otro metro
lo q dijo un Licenciado
a otro semejante autor
que se metió a cortesano:
con ese saco una musa
es una vision del diablo.
No es para ti, frayle amigo,
esto del monte parnaso;
arto mejor te cairá
tratar del monte calvario.*

Besteari gomendatua berak bete, Parnasoa Galbarioaz trukatatu, egin zuen Gamizek betirako. Naigabeak agortu zion olermena, duela amabi urte borborrean lertua. Egoki emen, ontan asko pentsatzeke berak egin-bertsoa:

*En la Elicona bebi
agua ayrada con espuma
y el no poder más me abrume
sin q me pueda explicar,
y enfadado del pesar
arrojo tintero y pluma (28).*

Luma-botatzen dagoen txoria ez da kantari; isildu egiten da. Isildu zaigu Gamiz erdalduna betiko. Amardun soil soil bat egingo du moja batentzat formalean, bizirik dauzkan ogei ta bost urtetan.

Eusko Folklore bilketan aintzindari?

Poesia utzita, folk-lore arloan igitari biurtu zen. Isilaldi ontakoak ditu, dagoeneko bilduak zituen Tafallako (1739) eta Sangosa-koez gainera (IX-1741), Garez (IX-1754) eta Oteizako

gaitz-izen bilketak (24-II-1758). Bilketaok, ene ustetan, folk-lore arlo berezi ontako aintzindari ta bide-urratzaile biurtzen dute arabar saiatu au Euskalerrian. Egia, bertsoan jarri zituela izengoitiok Gamizek; bainan jardun ori ezin leioke benazko olerki-lantzat artu, jostaketa eta denpora-pasatze soila baizik ez zenetik. Redondilla, Erromance, Minuete, Dabilzentxo, Amalauko, Amarreko, zortziko andi eta txiki, bertso mueta guzietan landuta, ia berreun bertso tara inguratzen da, mila puntu izengoitiz beteta. Diru kontaketa ta gainerako arazoek burua aski nekatzen edo zioten, itxura, oporrari edo gauza-ezeko jardunari orrenbeste denbora emateko zegoelarik. Edo bestela, Iruñako emakumeagatik aserrez geroz, uko egin ote zien ordu-rarte oiko bertso-gaiei ta aritze aldera ari ote zen txirribirri auetan?

Ba dirudi, urteen joaneran, bizitzako neke ta kaskatekoek zentzatu ta pentsatiago biurtu dutela Gamiz eta, Poesiara orde, Arrazoiarengana doala abaro bila:

*“Doña Razón mi reposo,
mi quietud y mi sosiego,
descanso de mis afanes,
alibio de mis desvelos”* (80 orrialdean)

Euskarara noizbait ere:

Dena dela, izengoitiok, euren bertso-moldaketaz utsarte bat bete, eta euskaragandik urrun zebilen idazlea bere errira itzuli, edo, itsumutil antzo, errira bidean ifini beintzat, egin zuten.

Zenbat denbora egin zuen benazko bertso-gintzantik opor, edo noiz lotu zitzaion euskarari, ez dezakegu oraingoz garbitu, erdal olerkien gain edo barren ezarri oi zituen urte, il eta egun-mugarriak euskarazkoetan finkatzea utzi zuelako. Gauza bat ba dakigu ziur, alere: erdara zapuztuta gero lotu zitzaiola euskarari; Iruñako nexka ark ireki-zauria ahartean odoletan due-la estreinatzen bai-da euskal olerkari, lau ko baikor eta kementsu onekin:

*Erderaz eztuzu nay
ene viotza
euzqueraz copla eguiten
eztut nic lotza (29).*

Susmo-bide bat dugu alere bere euskalduntzearen muga finkatzeko: 1760 ko abendurako euskal izkuntzaz arduratuta dabil Gamiz, il orren 18an egin-karta lekuko:

“Sea de servir de embiarme con Lanz en la 1.ª ocasión un Juego del diccionario del Bascuence del Pe. Larramendi, con el aviso de su coste. y mandar, y Agur.”

Ogei ta sei egun geroago:

“Dejo— abons. (abonados) los 560 de von. (vellón) del Diccionario p^a qdo. llegue”. Mande y Agur”. Pamp.^a (Pamplona) y Enero, 24, de 1761.”

Aurrez, aspalditxo, 1749aren azkenetan, izan zituen Larramendiren mandatuak eta arendako goraintzi eta aitamenak; Arte-aren edo 1745ean argitaratu-Iztegiaren aipurik inon ez, ordea. (1761 ontan, eskatutako eperrak Loyola-bidean ifini dituela-ta, egazti goxoen truke joan ote zitzaion, bada, andoaindarraren liburukote astuna?)

Bere euskalduntze denbora-mugak finkatu-urren ibili ba zen ere, erdarazko olerki geientsuenetan egin izan zuenez; azkemik ezjakinean utzi ginuen, mugabako aldi-aitamen ontaz:

*Iruñetic, gaur egunen
estaquit zer iletan
oraiñ eta seculaco
naidituzun urtean (30).*

(29) Dabilcenchoac, asieran.

(30) Ofrecimedu batzuc, bukaeran.

Nolanai ere, azken urteetako jarduntzat jotzen diogu bere euskal bertso gintza, 1970 inguruko edo or nonbaitekoa.

Euskaldunen gauza-eza

Norbaitek berotuta lotu zitziola euskarari, dio Azpiazuk. Ala, noski. Bearra ere bai norbaitek bultz eginarena. Erdal olerkietan ain oparo azaldu dituen euskotarren poesiarako gauzaez, etsi gaizto eta konpleju aiek, lehen lehenengo bertso-tik erakutsi bai-dute euren mutur itsusia euskarazkoetan ere.

*Erderaz eztuzu nay
ene viotza,
euzqueraz copla eguiten
eztut nic lotza:
ycuzco deugu
albadaygueequin zerbait
nola bear degu.*

*Gaizqui ba doaz ere
orra euzqueraz
ifin naiz au eguiten
neure bildurraz;
eguizu farre
gaizqui mintzacenbadut
lotzaric bague.*

Kemenak atereaz, bildur ez delazko aitorpen ausarta aurretik jareginaz atera da erdira. Gauzak bere onean eta naturalean egotera ez zeukakeen orren bearrik.

Alabainan, besterik da Gamizek erdararekiko iadanik azaldua digun gauzaez eta konplejua, besterik emen euskararekiko agertzen diguna.

Erdaldunek gu geu geneuzkaten, euskotarrok alegia, gure izkuntza ta guzi poesiarako gauzaez-ekotzat, nor eta euskaldun ginelakoz, "asna nación" omen ginelakoz, ain zuzen (oker ez banago). Ala Larramendi atera zen egunetan. Gaitz onek anka ta buru joa ageri da Gamiz *erdalduna*.

Beste bide batetik doa, oster, konplejuaz diardukigun Gamiz *euskalduna*. Ezta aitamenik ere ez bere Arabaren, edo bizi den Nafarroaren edo beste inongo euskal lurrenik, ezta izkuntzarenik ere. Poesiarako balio-ez ori ez du gure *izkuntzaren* bizkar edo lepo lotzen. Gamiz bera da, Gamiz euskal poeta, gauza-ez eta farregarri; ez *izkuntzagatik* gero, bera *euskal-gaizto* delako baizik: "eguizu farre / gaizqui mintzacenbadut".

Zerk eragin du Gamiz baitan aldakuntza ori? Eskuetan zituena Larramendiren liburuek ez ote? Beste edozein izkuntza aina dela euskera, ta gure letra-alorrean fruitu oberik ez egona izkuntzaren jabe ez geralako dela, eta ikasi egin bear dugula: ori bai-da Larramendik esana ta euskaldunoi gomendiatua. Gomendio orri Gamiz jaramon egina zela pentsatzea, bigabekeria ez dela ta, nago; Iztegiak gainera Arteak ere bai bait-zeukan, gramatika orretako olerki-ahapaldi baten errainu garbia Gamizen beste ahapaldi bat gerizatuz atzeman dugu-ta.

Oriz-ko jauregian bat-bateko bertsotara beartu nai du Gongora-ko markesak Gamiz erdal bertsolaria, bazkalondoko solaskizunez. Puntua ipini ere egin dio bein-da-berriz: "Sólo con la pluma en la mano" eta "Ramillete en cinco platos". Alferrik. Isilik egon da arabarra andikiaren aurrean, ez diote itzik atera ahal izan. Zergatik?

*Mi Dueño y señor Marqués,
derrepente y en la mesa
no me mande a mí esta empresa
de coplas, aun q dé pies;
por que de un pobre Alabés
no ay q esperar agudezas
si no es algunas simplezas
q enfaden sin diuertir
... (31).*

Olermenaren liztorra kolkoan, ez zen berealakoan Gamiz etxeratu, markesari sei Amardun bidaltzeko. Egundoko bertsoak dirala aiek, Apolo bigarrena dela bera, egiten dio markesak erantzunez igorritako Amalaukoan.

Eta lehengo beretik Gamizek markesari:

*Al ver la carta de Vsia
tan llena de relumbrones
dige a mi sotana nones,
no creas que es cortesia.
Vn trago de malhasia
o rancio de calidad
curaran mi ceguedad
para tener en memoria
que soy de junto a Vitoria
y no me entre vanidad.*

Ez du bere buruarekiko edo arabarrekiko soilik alako uste antzua. Ezpal eta ari bereko jotzen ditu nafarrak ere, Oriz-ko bikarioa bezala iruin-seme euskotar aurrereenak ere.

“El vicario de Oriz” izenpean Amalaudun bat bidali dion markesari, alako bertso bikainak nola ditezkeen mendian sortuak arrituta, idazten dio:

*No pensé q los curas de la aldea
tubiesen humorada de hazer sonetos,
pues criados entre Ayas y de Abetos
cada uno pensé q era un badea.*

Bainan, “Yo me temo que sea con cirineo” bukatzen du sinetsi ezinik.

Ez ditu gorago altxatzen “iruñshemeak”. 1730eko garizumaz bi predikari azaldu ziren Iruñan, zein baino zein zoroago. Zoratuta zekarten jende guzia euren gerundiokeriaz. Alderdi bitara banatuta, bertсотara jo zuten denak, bakoitza bere frailearen alde eta bestearen aurka, uri guzia bertso-paperez beterik:

*Todo era coplas y gracias,
todo una risa tirada
y en fin todo una bobada,
persuasiones y eficacias (32).*

Irugarren predikari, denei erasotzen die Gamizek:

*Venid, locos Yruñshemes,
quien os mete en el Parnaso
ni montar en el Pegaso
si sois unos cascabeles?
Nunca hubo en este clima
quien fuese alumno de Apolo
ni ay noticia de uno solo
desde Pamplona a la China.*

Euskal lurretik eta bertako semeengandik gauza andirik ez du Gamizek espero. Bainan euskal antzutasun uste ori Gaztelatik ekarri digu barren. 1736an, andik Nafarroaratu berri, ots, estrenako bere olerkian, eraso zigun orrela euskotar anaioi.

Urte mordoska bat geroago, Larramendiren beinik bein liburuak ikusita euskal alorrari igitaia erastekoan, oster, ez du uskal lurraren edo euskal gizonaren edo euskal izkuntzarek aitzakiarik. Bere prestaera eskasaren bildur da soilik. Euskal gaizto da, ez daki bear aina euskera bertotan asteko. Farregarri daiteke, bainan gaizki mintzatzen delako.

Zenbat idatzi zuen euskaraz

“Bi olerki luze eta lau llabur, dira Gamizen Euskal olerki-lan guzia.

- I. “Euscaraz gaiztoetan. Ofrecimedu (sic) batzuc. au eguin za, Garezeraco”. 22 ahapaldi dira, launa bertsoak; beraz 88 bertso, guztira.
- II. “Dabilcenchoac”. 17 ahapaldi, zazpina bertsoak; 119 bertso, denera. Irar-utsegite askotxokin Azpiazuk argitaratua: “Bigarren Euskalegunetako Itzaldiak Doneztebe-n”. Gaubeka. Bermeo (1926).
- III. “Oñecochoa, verce aldeco dabilcenchoac Cantatceco. tonuarequin”. Zortzi bertso, guztira.

- IV. "Veste bat, arendaco". Bi bertso, guztira; bertso-izena eramateko dina baldin badira.
- V. "Vete (sic) bat ere bai aren daco". Lauko txikia da, izan.
- VI. "Veste tunucho berribat". Amazazpi bertso, euskarazko azkenak. Beraz, 238 bertso osatzen dituzte Gamizen sei olerki-saoiek". Onela idatzi nuen EGAN-en Gamiz irakurleei aurkeztuaz. (EGAN (1968), 1-6, 4garren orr.)

Mila-laurden eskas bertso, bertso gutxi dira erdarazko amar mila ta are bertsoko liburu gizenaren aldean. Zerrenatxo lotsatua baizik ez sail zabalaren alboan. EUNETIK BI DOI DOI.

Beraz eta erraz burutik mihira datorren galdera emen: "Ez ote zuen, bada, ori bestetxorik idatzi?". Diogun baietz zailantzarik gabe, dugun ziurtasunaren aldera, gainerako bertso-rik ez dugun arren. "Euscaraz gaiztoetan" olerkiaren ondotik eta "Dabilcenchoac"-en aurretik, bien tarteko, itzok ezarri zituen gure poetak:

*Sasquibat Ardo ezansuena
ta picher bat oguia.*

Bainan lehenengo batean misteriozkoa nerizkion esakun ori olerki baten izenburua da garbi garbi. Alakoa da dagoen tokiz, eta alakoa duen idazkeraz edo moldez, gainerako olerki izenburuen era berera azpimarkatua dagoelarik.

Erraza da or gertatua asmatzen. "Euscaraz gaiztoetan..." olerkia aldatuta, "Sasquibat Ardo..." ezarri nai izan zuen, izenburua ifintzera iritxirik; bainan aurrera egin ordez, izenburua lepamoztuta, "Dabilcenchoac" sartu zuen aren tokian, maite-poesia maite-poesiakin lagunduaz, erriak oi dion "ideakoak ideakoekin" (ideakoak ideakoekin) kunpliturik. Gero ahaztu egin zitzaion edo astirik ez zuen izan aldatzeko, tori ta tati, pitxer-ogitik eta saski-ardotik jango-erango genukenean utzurik. Damurik orrela; umorezkoa izango bait-genuen izen jostailu orren ondotiko poesia ipurdiaren defentsan egindako erdal anaia bakartiaren euskal senide farretia, noski.

Ba daiteke, baita ere, euskal olerkigintzan ziarduela, 1767ko apirilaren 2ko gau zorigabe artan, guztiz ustegabeen, Carlos IIIren erbeste-legeak luma eskutik kendu izatea.

Ageri den baino geiago idatzi zuelazko ustearen alde ba dugu beste zera bat txit jakingarrria.

Iru sailetan berezia dago Sabandoko poetaren liburua: erdarazko, euskerazko ta "clave"zko sailak, alegia. Erdal-euskal sail bikotea elkarren segidan dago, erdian uts-tarterik gabe. Noski; gaztelaniaz geiago idazteko asmorik ez zuenak jaioko ez ziren bertsoendako tokiriz ez bear. Bukaera-bertsoa, azken-agur antzo, gaizki egindakoen barkeskea da, gainera.

Bigarren sailetik irugarrenera, ostera, euskarazkotik clavezkora alegia, ogei ta bi orrialde daude zuri-beztu gabeak, egindako edo egin-asmoko euskal poesiendako gordeak bai-leuden.

Gamiz zen lanerako gizona eta olerkigintzari alako gustoa artua ez zait inondik ere sinesgarri poesia-operean egona zaittekeenik. Bazitekeen lehengo bere kemen aiekin jardun ez jardutea, indarrrik ere aski galdua bait-zegoen azken urten oeterako; betiko bere "vires robustae" aiek, dagoeneko, Catálogo-etan "vires mediocres" etara eratxi zaizkiolarik.

Liburu eta esku-izkribuen baikuntza. Erbestera. Eriotza

Artan, bizitzako arrats-beheran, inor bere senaz sort-lurmin oi denean, aize erauntsiak sustraitik ateratako zuaiza bezala, bat batean eta ustekaben erbestera iraitzia izan zen.

1767ko apirilaren 3ko oilaritean La Anunciada ikastetxea arma-gizonez inguratua esnatu zen. Bizi-lagun guziek kanpora bear zuten. Bi bakarrik gelditu ziren baituta, lagunengandik berezi: etxeko nagusia ta diruzaia, Gamiz. Erregearen aginduak ala erabaki zuen:

“Hecha la intimación (del Real Decreto) procederá (el juez comisionado) sucesivamente, en compañía de los Padres Superiores y *Procurador de la casa*, a la judicial ocupación de archivos, papeles de toda especie, biblioteca común, libros y escritorios de aposentos, distinguiendo los que pertenecen a cada jesuita y juntándolos en uno o más lugares... (33).

Ba zen, areago, beste agindu bat diruzaiarekikoa, ots, Gamizi zegokiona:

“...y con respecto a los procuradores, que debían permanecer por espacio de dos meses hasta entregar las cuentas, incluían (las “Instrucciones del modo con que deben hacer los comisionados los inventarios de los papeles, muebles y efectos de los Regulares de la Compañía de Jesús” en el n.º VII) al final de una serie de diez preguntas por las que debían ser interrogados, sobre personas, jesuitas o no, con quienes se carteaban, paradero de las cartas y cuenta y razón de todos los negocios, tratos, pagos y cobranzas y asuntos que quedaban pendientes” (34).

Esan leide, bada, nagusia bera aina diruzaiara zela arazo arenguziaren ardatz. Liburu eta esku-izkribuei buruzko zeatzasunak zorrotzak ziren benetan:

“...los libros y papeles que se hallen en los aposentos se reconocerán uno por uno y se harán inventarios particulares con indicación de la persona en cuyo poder se hallaron...” “*Aunque fuesen poesías, papeles satíricos* o de cualquier especie, no se habían de despreciar, sino colocarse con cubierta separada”.

(33) Guglieri Navarro, op. cit., Introduc. X.

(34) Ibid. XII.

Baikuntza au egiten zen

“...para recoger las estampas satíricas y en especial las del “Juicio Universal”, en que Carlos III figuraba en el infierno, y se vendía en Barcelona; a los reos de esta clase de delitos se les imponía “pena de muerte y confiscación de bienes” (35).

Komeria orren egilea jesuitaren bat zela uste zuten, eta, uste-kabeen papel guziak baiturik, egile ura arrapatu-uste zuten.

Liburu eta esku-izkribu bilaketaren ondoren eginiko “Indice alfabético general de impresos de la librería y aposentos”ek liburu-eukitzaile bezala bere izenez aitatzen du Juan Baptista Gamiz. 208 liburu aurkitu zizkioten bere gelan. Pz. Goyenak dioen “mamotretos o legajos”etako 204retatik 36 Gamizen gelakoak ziren. “La especificación de los documentos contenidos en esos capítulos es poco esmerada” dio berriz ere Goyenak. Geuk ez bai-dugu arakatu, poesia liburu au izendatu dagoen ala ez, geurenetik ez dezakegu esan.

Ez dakigu, ezta susmorik ere, bere artaldeti nola iges egin zuen liburu “ardi galdu” onek. “Notorio es que manos poco limpias se apoderaron de no pocas (obras), a raíz de la salida de los Padres, o las hicieron desaparecer”, berriz ere Goyenak.

Bere esku-izkribuekikotik aise askatu zen Gamiz; ez, baina, lotsa eta amorru bizirik gabe, bere golkorako isilean idatzi-lanak besteen begietara edatu bearrez. Artara baino lehen naiagoko zuen, —aise somatzen dena—, mila pusketan apurtu.

Artara, ordea, ez genukeen arabar euskal idazle (urriren bederen) baten berririk; ez nere adiskide on Fernando Bidegain-ek El Diario de Navarra-ko “Picaresca Navarra” sailean “Streaking”ari buruz argitara dituen artikulu bitxietarako gairik; ez, benazekoetan, idazle beronek “Picaresca Navarra” bererako artu dizkion olerkirik; ez Deustuko irakasle Inazio Elizalde-k bere “Navarra en la Literatura” libururako auke-

ratu dizkionik ere; ezta eman dizkigun Iruña barruko historiiei eta orduko jendeen oiturei buruzko jakingarri baliozkorik ere. Naiko galera sobera ez dugunondako.

Diruekikoak ere emandako epeaz aurreti garbitu zituen. Gamiz ezagutzen zutenendako ez arrigarri, kontuak garbi, txukun eta egunean berean eraman-zale zenetik. Arlo ontakoak dira 36 “mamotretos o legajos”etako geienak edo denak. Beraz, lehen aurrerratu dugunez, esperantza gutxi dugu euskarazkorik geiago aurki dakiokgunik.

Erbestera

Ainbeste maite zuen Euskalerrriari agur esan besterik ez zedukan ia. Cartagenara bidali zuten, bada, ongi zainduta, andik, itsasoz, aurrea artu zioten lagunetara bil zedin. Atzerrian utziko zituen bere ezurrak, Mendiburu, Kardaberaz, Basterretxea, Meagher eta ainbeste ta ainbestek bezala.

Sei urteko bizia duke erbestean; eriotza areago, bizia ezen. Ez zen mamitan bizi izan, bere anaien adur bereko. Aren il-bezpera eguna Italia-aldiko beltzetan beltzena jo daiteke. Beste zapalketak beste, liburu ta paper-miratze zorrotza egitera zetzozela agintarietak eta, urduri ibili ziren denak beren paperak arakatzen eta susmogarriak desegiten.

Gamizek ez zuen ortan lanik, azkenetan zegoelako ez ezik, izkriburik ere izango ez zuelako, seguraski. Besterenik, ordea, zenbat idazki joan zen surtara! Bererik ez duela paper muturtxo bat ere autsiko, ala zankoa, aitortzen du Luengo-k, eta ausardia oni esker onik atera zuen bere “Diario de la expulsión de los jesuitas de España” egunkari esku-izkribatua, Loyalen 69 liburu-aletan duguna.

Eriotza ta gorazarrea

Pasarte orren urrengo lerroetan Gamizen il-berria damai-gu Luengok:

“Ha muerto en Casa-Lequio que esta fuera de Bolognia el H.^o Baptista Gamiz Coadjutor. Al tiempo de nuestra desgracia era Procurador en el colegio de Pamplona, y por esta razon se quedo alla por algun tiempo, como los mas de los Procuradores, y no llevo a Corcega hasta algunos meses despues, que nosotros estabamos en aquella isla.

Un lance mui gracioso le sucedio en Pamplona, y otro en el camino, y los insinuaremos aqui brevemente. Declaro a un Religioso, con quien se confeso, que tenia consigo algun dinero, y no le quiso absolver, si primero no lo declaraba ministro executor, no obstante que le aseguro, que todo o la mayor parte era del P. Juaquin Solano, a quien se lo havia regalado el mismo Reyno de Navarra, por haver cuidado de una edicion de su Historia. Que ignorancia de hombre! o que iniquidad, e injusticia!

El otro fue, que habiendo encontrado de camino hacia Cartagena en una misma posada con otro H.^o Procurador de otro colegio, se dieron un abrazo de Charidad, segun se usa en la Compañia en tales circunstancias, y habiendo visto uno de los conductores, como si con aquel abrazo hubieran tocado a alborotar, y poner en armas a todo el Pueblo, se lleno furiosamente de colera, y despues de haberlos cargado bien de desverguenzas, llevo a uno de los dos a otra posada.

Era este H.^o Gamiz mui piadoso, devoto y espiritual, mui humilde, servicial, y obsequioso, pobre, y mui austero consigo, y en todo un Religioso exacto, y fervoroso.

Hoi se le ha hecho el oficio en la Parroquia, a donde pertenece aquella casa, y aunque mui distante de la ciudad, como el tiempo, y los ca-

minos no eran malos han ido muchos de Bolonia a decir misa, y asistir a su entierro. Era ya anciano de mas de setenta años, y natural de Sabando en la Diocesis de Calahorra" (36).

Goratzarrerik ez zezaiokeen Luengok egin, ezarri zion jesuitekikoa baizik. Bainan ba zuen besterik guri atsegin zaigunik. Maite zuen Gamizek bere Araba jatorra, euskaraz ere mintzatzen zena. Euskotar egiten zuen bere burua, "vizcainos"en sailean sartzen zen beti. "Vizcainoak", burdin-mendietako seme izaki, arlo xotiletarako ez zirela gauza bota zionari zalantza andirik gabe bidali zion erantzun zorrotz eta trebea (37).

Ainbeste euskotar, gaur bezala, euskaldun agertzeaz lotsa ziren tenore doakabe artan kementsu aitortu zuen ark:

*Erderaz eztuzu nay
ene viotza
euzqueraz copla eguiten
eztut nic lotza.*

Beste alde on asko dituelarik, emen azaldu dugunarengatik bakarrik ere merezi du Arabak bere seme argitzat jaso ta ospa dezan XVIII mendeko euskal olerkari Juan Baptista Gamiz eta Ruiz de Oteo.

(36) Luengo, Diario de la la expulsión de los jesuítas de España. Año de 1773, tomo VII, parte 1.ª, 163-165 orr. Esku-izkribu jatorra, Loyolako artxibuan.

(37) Izenik gabeko olerkia, 71 orr.

GAMIZ-en OLERKIAK

DABILCENCHOAC

Erderaz eztuzu nay
ene viotza
euzqueraz copla eguiten
eztut nic lotza

ycuzco deugu
albadaygu eguin zerbait
nola beardegu.

Gaizqui ba doaz ere
orra euzqueraz
ifin naiz au eguiten
neure bildurraz

eguizu farre
gaizqui mintzacenbadut
lotzaric bague.

Choriac arboletan
dirade pocic
euren libertadeaz
cantaceagatic

alan nainuque
egon ni ere baña
esta posible.

Ay ene chori ariñac
egatzen duzu
jaulaco carcelbaga
fortuna duzu

nic ecin ala
cerren loturic nago
prisione bago.

Lenago ezaun du baño
uzteduei guciac
Neronebat zerala
bay zera estiac

dulce ta gozo
zugatic gauza gustiac
izten dut oso.

Ene suertea da gogorr
zu gogorrago
ezpazaiste bigundu
galduric nago
bigundu zaiste
orrequin gure gauzac
dirade nazte.

Farre eguiten baduzu
dirudi Aingueru
ta ifinbazadiz seria
gucia da ilundu
ene Yguzquia
odeybaga icuzcodut
zure aurpeguia.

Zure vrresco vleac
nauco galduric
catena orrequin nauco
ongi loturic
ene maytea
azcatuta emadazu
libertadea.

Ay ene begui belchac
ilic naucazu
euqui eguizu piedade
ta pistu nauzu
Ay ene mina
enezat gauza guciac
dirade ozpina

Zure beguietan dago
ene suertea
naibaduzu vizia
edo eriotzea
 ene laztana
 zugatic eguingodut
 nic aldaidana.

Duzu beguicho bazuc
ta aurpeguichobat
a egaz joatecodut
tentaciobat
 gaode gueldi
 obequi da ondo egon
 ta ez gaizqui ibili.

Jazmiña eta carmiña
daode nazturic
zure matel bietan
ondo ifiniric
 gutziz da ederra
 amparatu nauzute
 ay ene eperla.

Ezcuac duzu leun
lepoa churi
elurrezco bularra
zureac dirudi
 or vildu duzu
 munduco perfeccioac
 nola bearduzu.

Becoqui duzu zabal
eta orzac churi
zudurra eder ta chuzen
espanac gorri
 gutziz cumplitua
 zure amudioetan nornay
 daude galdua.

Guerria duze mea
eta oña chiqui
gorputz duzula galant
nor naic badaqui
 onec ilnau ni
 naiduenac vizi onequin
 ezpedi ifini.

Ain laster zeinda ezaundu
jotziza viotzen
iltzeaquin zure amudioa
ta ezta atarutzen
 dago fixoric
 veñere eztut aztuco
 ta eztut damuric.

Asqui da ezan dudanac
disparateac
barcatu bearco duzu
erorean itzac
 juicioa galdudut
 zuc eraman duztazu
 eta itzul bear dust.

*Oñecochoa, verce aldeco da-
bilcen choac cantatzeco. tonua-
requin.*

Bay; Bay.

ez, ez, ez, ez, ez,
zugatic ene beguiac
daude negarrez
 ez, ez

bay, bay, bay, bay, bay.
ni joan nai zurequi eta
zuc estuzu nay.

veste bat, arendaco.

Lacrinron fararirayrena
lacrinron fararirayron.

veste bat ere bai arendaco.
Goazen goazen goytira
goazen vallera
goazen errecaledetic
gaur paseatzera.

veste tunucho berribat.
Mutil batec ezan dust
naizla galanta
badaquit ori
carricatic noanean
jantziric ongui
agradatzeco

ezancio Alcateari
ene biotzeco
farala ralarequi
ezandio Aytari ta
dio viurtu bedi
Amari ezan ta dio
ycuzco dugu
errespuestea esta gaizto
bodac daucagu
vda irago bañolen
beardegu ezcondu.

Euscaraz gaiztoetan. Ofrecimedu batzuc. au, eguinza, Garezeraco

Ene viotza nequeaz dago
ausencia luce onetan
ene beguiac bustiric
zugatic negarretan

Beti gavez, eta egunez
zaode ene gogoan
zure seriedadea daucat
beti beguian aurrean

Beguiratu eguidazu
Lastima andi bategaz
bestelacorren (1) ilconai
zugatic neure penas

Naibaduzu vicinadi
biraldueidazu carta
eta an ezan eguidazu
berori bizi dala

Osasunaquin bazaude
ni miñbaga egongonaiz
zeregatic, zure gauzac
guciac eneac dira

Zu gaisqui bazaude ni
preciso gaiztuconaiz
cerren bien gorputzetan
bacarric da arimebat

Albanei ni orr egon
joateco paseatzera
atso ura estegu erango
bacarric joan beargara

Joango gara naibaduzu
zubira edo errotara
edo serorean aldetic
aspiti errecaledera

(1) "Bestelacorren": Gamizen beraren erratum bat da; "bestela cerren" esan nai zuen, iñolaz ere.

Beste egunen beste aldetic
zure paseo artara
ta errecachoa iragoteco
emango deust escua

Espadu nai escua eman
iragocodut besoetan
estu cer vildurric euqui
bustizaistela errecan

Aldabaygu veste egunen
joangogara ardanzera
matsic espadagos ere
gustos ibilco gara

Almorzu ona erango degu
toetillaonbat vrdaiaz
probechu andi eguingoduzco
campu zabaltazunaz

Sangregorioco aldapatic
goazen verris aurrera
videa ezpadaigu galdu
guero itsulceco atzera

Bero eguin badai iguzquiac
juango gara itzalera
ta descansatuco degu
oliboan azpian

Onela ondo paseatuta
viurtuco gara hechera
ta ondo refrescatuazguero
ifini jucztera

Onela iraungo baluque
auhse da bay vissia
baña emengo gusto gustiac
fite acabatzen dira

Esperanzas vizigara
egoteco ceruetan
ta an ezta izango ausenciaric
beti egon alcarregaz

Arathse bay joanbeardugu
arathse ene maytea
orrequin dure amistade
seculaco izangoda

Ene groainciac emozute
ene adisquide gustiai
beitico echeco genteai ta
beytiagoco arreba biai

Onequin aDios maytea
guardazaitela Jaincoac
anitz urte osasunaquin
nic beardudan vecala

Yruñetic, gaur egunen
estaquit zer iletan
orain eta seculaco
naidituzun urtean

Bere escuac mun eguitendu/
chiquiain serbitzalea
zure errendimenduetan
afectuoso adisquidea.

Sasquibat Ardo ezansuena
ta picherbat oguia (2).

(2) "Sasquibat Ardo ezansuena / ta picherbat oguia" ez da bertso biko bat, ezta gaineko olerkiaren zati ere. Olerki berri baten izen-burua da, noski, Gamiz-ek egin eta aldatu-asmo zuena, bainan aldatzeke utzia, gure ikus-galez.

OLERKIAK

Dabilcenchoac, Ofrecimedu batzuc, Oñecochoa, bi Tonu ta Tunuchoa dira Gamizen olerkien izenburuak. Gogo emagun gaztelaniazko Seguidillas, Ofrecimientos Varios, Estribillo, Tona-da eta Tonadilla-en itzulpen zeatzak direla izenburuok denok. Liburu osoaren izena eta, beraz, euskerazko atalarena ere aurrez aitatua dugun "Ofrecimientos varios de Poesía" da bide batez.

Dabilcenchoac

Amazazpi ahapaldi, zazpina bertsoak, 119 bertso denera: oná Gamizen euskarazko estreinako bertsoaketa. Irar-uts askokin Azpiazuk 1926ko Doneztebe-ko euskal jaien ondoren aterea, olerki au bakarra dabil arrezgero gure literatura eta bibliografietan, arabar au euskal idazleen zerrendan ezarriaz.

"Amudioa" du kopla onek kantagai. Neskatxa zoragarri bat aurkiturik artu duen biotzondokoa ta, orren sustrai, bere maitearen edertasuna jalkitzen ditu galai batek.

Kopla presta-lanetan nondik nora ibilia dugun, oin-arrasto batzuen berri atera dezaiokegula uste dut. Kopla zahar eta folk-loreak izan dute or gutxi edo geiagoko zerikusirik, oker ez banago. Folk-lorearen igortzitxo bat edo beste ateman genion lehenago ere, asierako bertso jostalari berrizu aietan, Ez zaio axola kopla zaharrean amar atso eta emen bat bakarra den, zazpi asto ala txerri baten gainean alako atso oiek doazen. San Joan bezperako su-kantaren oiartzuna garbi entzuten da or, Gamiz adinekoa iadaniko gazte saltari aren amesetan delarik:

San Joan dala San Joan
zapatu arratsaldean
amalau atso tronpeta jotzen
zazpi astoen gainean.

Mutil maitaleak gatibu ikusten du bere burua "prisione baga" neskata eder batek biotzondoa dardaratu dioenentik. Ona koplak zaharra eta Gamizena bekoz beko:

Choriac { arboletan - pocic - libertadeaz - cantaceagatic
kayolan - tristerik - - du kantatzen.
alan (libre) - nai nuque - esta posible!
kanpoa - du desiratzen - libertadea zoin eder!

Bigarren ahapaldian ere kontraz-kontrako berbera, bai lehengo koplarekin,

Chori { egatzen duzu - jaulaco - carcelbaga
ariñac { kanpoa desiratzen - kayolan - libertadea zoin eder!

bai beste bigarren kanta zahar batekin ere:

("ene maytea") { loturic nago - prisione baga
txikitxu polit ori { kateatu ninduzun - librea nintzana.

Zer lotura, zer kate den ori...

Gamiz:

Zure vrresco vleac
ongui loturic nauco
ene maytea
emadazu libertadea

"Zure vrresco vleac
nauco galduric
catena orrequin nauco
ongui loturic
ene maytea
azcatuta emadazu
libretadea".

Lope:

Zure vegui ederroc
cativaturic nave
ene lastana
librea nintzana.

Zure vegui ederro(c)
Ene lastana
Cativaturic nave
Librea ninzaná. (38)

Ondorengo bertsoak neskatxaren erretratoa baizik ez dira burutik beartzetara. Etorriz, Gamiz euskaldunak erdaldunari zor dizkiola geienbat ahapaldiok, esango nuke. Gongora-ko markesak Amalauko batean arabarrari idatzi zionez,

*De vos mismo pretendo aqui valerme
y a vuestros versos compararos solo. (39)*

Izan ere, Dabilcencho-etako neskatxaren erretrato au aurrez gaztelaniaz egina zuen beste emakume batenaren aldakia baizik ez da; alderantzizko aldakia, bainan. Sarri oi duen bezala, mutxurdi zimela pintatzen du erdarazkoan, loratan dagoen udaberriko neskatxa ezea, ostera, euskarazkoan. Bataren eta bestearen aurpegitzar-aurpegitxoak bekoz beko ifini besterik ez dago konturatzeko:

Erdaraz

*Tu cavello erizado...
Palmo y medio de frente...
Tienes una carota...
Con tu nariz torcida...
De color de mostaza
tienes los labios...
Tienes unos dentazos
de burro viejo...*

Euskaraz

*Zure vrresco vleac...
Becoqui duzu zabal...
Duzu aurpeguicho bat...
Zudurra eder ta chuzen...
Duzu...
espanac gorri.
.....duzu
orzac churi...*

Bainan sustrai-bila asita, berriz ere lehengora jo bear: kanta zaharretara. Euskarazkoa erdarazkotik baldin badago, erdarazko au, era berean, beste euskarazko batetik dago. Ikus, ezperen, EVSKALDUNAK poemako "Artazuriketan",

Pitiri Trakets-ek ez du goxôna aukeratu:
nesk zâr baten antza bertsuz emaiten du;

(286-87 berts.)

Ikusi nuanean
 zure ille latza...

Ikusi nuanean
 zure bekokia...

Ikusi nuanean
 nik zure sudurra...

Oiek, goiko ahapaldiei dagozkienak; eta berririo gainera:

En cada ceja...

Entre zeja y pestañas...

*...ocupan tus orejas
 los arrabales.*

*Tu barbilla parece
 ...eres barbuda*

Ikusi nuanean
 nik zure bekaiña...

Ikusi nuanean
 zure belarria...

Ikusi nuanean
 zure okotza...
 gaztaiña morkotsa.

Beste ahapaldi batzu eusko folk-lorearen arikoak ditu, erdarazkoen igortzirik gabe. Onela,

Elurrezco bularra
 zureac dirudi

Ikusi nuanean
 nik zure bularra

Gamizekiko kontuak argitzen diardugula, ezkuta ezinekoa dugu, (salbo eta) ipurdiari buruz emana digun dotrinari atxikiaz, folk-lore bertsoetako bekokiari inguratu dion anaitxo politta (!).

*Tienes una carota
 como un pandero
 que tiene menos gracia
 que mi trasero*

Ikusi nuanean
 zure bekokia
 iruditu zitzaidan
 zartagi-ipurdia.

(Dabilcenchoac-in zerikusirik ez du, noski, ahapaldi onek; bainan arabar olerkaria bere bertsoginean nondik nora ibilia dugun erakus garri dela esango nuke).

Uztagun ori, bainan, eta fiñagotik “jazmiñ eta carmiñ, perla eta rubi” etara goazen. Larramendirenak ditugu lore eta arribitxi oiek; errege gazte ilotzaren itxura edertzeko erabiliak; bainan arabarrak, bertan bera, neskatxaren aurpegira aldatuak. Itz eta irudi berberak bertsogile bien jardunetan, Iztegiak gainera ARTEa ere Gamizek ezaguna eta erabilia zuelazko susmogarri.

Larramendi

Elurrez ta carmiñez
aurpeguia
edertzen
nor gueiagoca
perlac...

Elurréz ta carmiñéz
edértzen aurpegui-á
Perlac ta rubiác ere
norc gueiágo cebiltán.

Gamiz

Jazmiña ta carmiña
matel bietan
gutziz ederra
nazturic
ay ene eperla!

Jazmiña ta carmiña
daode nazturic
zure matel bietan
ondo ifiniric.
gutziz da ederra
amparatu nauzute
ay ene eperla!

Larramendiren Arte-az baliatu ote zen Gamiz, ala, oiko esakun eta pinta-gaiak ziren auek tenore artan? Bateraegi datozela nioke alabear utsez gertatua izateko.

Oñecochoa ta gainerako tonu eta tunuchoac.

Dabilcencho-kume dira “Oñecochoa” ta gainerako bertsojende xehe ori. “Oñecochoa”, verce aldeco dabilcenchoac cantatzeco” dela aurreratzen digu Gamizek. Ondoko beste tonu ta tunuchoak “Dabilcenchoac” nagusi jauna koplazteko egin ditu,

“arendaco” direla bi bider adiaraziaz. Zer esan andirik ez dago xeheteria orretaz. Lelotzat darabailzkian orko ezak eta bayak zaizkigu tenore artako komerietatik ere.

Lacrincron fararirayrena

Lacrincron fararirayron.

Esan-nairik gabeko itz-jokoak oi dira olamoduzko leloak kanta-bertso eta koplætan. Alere, zerbait esan naiko luke “lacrincron” orrek, Azkuek dakarren “Lakrinkun” en pare baldin bada beintzat. “Emakume lakrikuna”, mujer coqueta” damaigu adibidez. Egoki, esan-nai orretan, amodiozko koplak kantatzeko. (“Lakrikun: niño gótico, petimetre” ere txartelean jaso dut ez dakit nondik).

Lelo zaharra, noski, eta ezaguna. Zazpi bider darabil Munnibek bere El Borracho Burlado“ren azken “scenan”:

“Lakirikon pararirareña,
lakirikon
parariraron”.

“Ujua” generitzaieke berez orrelako esanei, “Emezortzi Serore” izeneko poematxoari jaramon egitera. Ujua eta “Uxta” ere bai; Orixe-k berak erdaratzen digun “resoplidos”, alegia. Uju, “¡jupa labirulena!” (Euskaldunak: Iruleak).

Veste tunucho berribat

Izenak berak aski dio puskatxo au zer den: Dabilcenchokume, aren doinu-ari, ura kantuz emateko. Berezko olerkia, bere buruaren jabe dena, ematen du alere bere amazazpi puntukin. Amazazpiko txaldana, bainan; odol gabea barruz ta baldatxa azalez bere 7-5-5eko bertso-neurritan.

Veste bat ere bai arendaco

Iruzki koxkor au ere “arendaco egina” da, Dabilcencro-endako alegia, beste bere senide txikiak bezala. Ala noski, bere 7-5eko neurriaz ari lotua bai-dago; bainan gaiaz “Ofrecimedu” izeneko izeneko olerki luzearen ezpal eta arikoa da, onen itzez osatutako Laukoa denez. “Ofrecimedu” orrek bai-dakarzki maitaleak bere kuttunarekin egindako pasierak “aldapaz, vallez” eta “errecaldetic”.

Beraz, Dabilcencho-aren xeke-jendearen atze eta Ofrecimedu-aren aurre dela uste dut bere tokia, bataren eta bestea-rengana beso bana zabalik dituela, bien lokarri. Bainan doala batakin doala besteakin, ez dut uste Poesi andi bietako ez bat-tak ez besteak penarik izango luketenik ura ondotik galduarren.

Ofrecimedua

Bigarren olerki luzea, au; bainan aurrena ezarria libu-ruan. Lerrokada luze au ifini zion egileak izenburuko:

Euscaraz gaiztoetan. Ofrecimedu batzuc. au. eguin za Garezeraco.

Sarri erabili oi du “ofrecimientos” itza olerkien buru edo barru. Liburu osoaren izenburua ere OFRECIMIENTOS VARIOS DE POESIA da, izenburu bakar au erdal-euskal sail biendako dela bidebatez.

ESKAINITZA izena egokiakoa noski ari natzaion olerki onendako, olermenak barruan irakina inoi eskaintzea denez gero.

Irudimen utsetikoa Dabilcenchoac, egiaren barrutikoa da, ostera, Ofrecimedua. Aritze alde soilera ez zen aritu emen bertso-ginean. “au. eguinza(n) Garezeraco”, aditzera eman digu egileak. Gares, Garex, Garez, Puente la Reina-ren antzinako izen jatorra. EPISTOLA bat da mamiz eta tajuz, Iruñan (?) bizi eta Garezen andregaiia zuen eskolabako batek eskatuta egina, antza.

Bertati bertarako solasaldi bat, maite-aitorpen bat, barru-ustu bat, ordainezko karta-eske bat... ori guzia da eskutitz au, urte, il, egun eta tokiaren izen eta guzi, ezagunendako "groainciak" ere falta ez direlarik.

Ez dugu, beraz, aurrekoan bezala, folk-lore ta erri kantetara joan bearrik olerki onen iturri bila. Tenore artako maite-poesia ta literatura irakurria duen susmoa artzen zaio, noski, begi iltzaile ta gainerako orbel oietan; bainan maiteasunari berario dario emengo gaia etorri jator eta naturalean. Orregatik ez du, irudipenezko Dabilcencho aietan bezala, emen bar kapen eskerik ere:

*barcatu bearco duzu
erorean itzac
juicioa galdudut
zuc eraman duztazu
eta itzul bear dust.*

Izkuntzarekiko kezka du azalari edo jantziari buruz. Dabilcenchoetan "neure bildurraz" jardun baldin badu (aur asiberria eror-bildur oi da); emen, bildurta aitortzen ez bazaigu ere, ba daki ibil-baldarra dela ta "euscaraz gaiztoetan" diarduela. Aurrez esanak garenez, Gamizen letra ederrekiko gauzaez eta etsipen gaizto ura ez da jaio-lurretiko edo izkuntzaren traketsetikoa, bere ezjakinetikoa baizik. "Euskal gaizto" ari da.

Sasquibat Ardo ezansuena
ta picherbat oguia.

Gorago ("Zenbat idatzi zuen euskaraz") azaldu dut zer den lerro pare au, lehenengo batean misteriozkoa neretzat, gauza argi ta ziurra gaur. Olerki au eduki izatera, jakin izango genuen nola moldatzen zen Gamiz euskalduna maitetasunaz besteko gaietan. Auetan airosago maitezkoetan baino. Ez dut dudarik egiten.

Zer iritzi Gamiz olerkariari?

Gamiz *euskal* olerkariari, noski. Asi-utzika jardun zuen, tarteka marteka; edo eguoroko lanaren aringarri edo, aldiz, txolarteen betegarri: “por aficion y divertimento”.

Gamiz ez da poeta. Bertsogile geienez ere, txaldan eta baldatzik aski duena gainera.

Eskolako buru-jazterik ere ez zuen izan, berak beratara, betiko bere gora-nai artan bere buruari isil-ekzutuan eman ziona besterik. Isila eskatzen dio zertan ari den dakien bati, “pues por un simple borrico me graduarían en casa” (40). “Coadjutor iliterato”tzat dauka bere burua. Geienez ere, “mis conceptillos trasiego”, edo “esta la vena (poética) llena” eta “es imposible q cure ningun medico a este loco” aterako zaizkio bere baikor-aldirik andienez. Erdarazkoei buruz esanok euskarazkoentzat ere balio dute, nor berari datxizkionak dira-ta.

Alako gaitasun eta tresna eskasekin landu zuena ain urria da, bestalde, iritzi bat kopurutzekorik ozta ozta du emanik. Bere sail mear ortan, berriz, landare-mueta bat bakarra landatu zuen: maitetasuna, emakumea. Gamiz, emakume anitz! Eta zer egingo zuen baliozkorik, biotza eman ez zezaikeen maite-bertsotan?

Eremuko bidaztien fantasiako “itxurak” aina dira Gami-zen emakumeak: irudipenak piztu dituen iesiko figurak. Berekari nai bazenitu edo bostekoa eskaini, utsal gertatuko litzazkizuke, txorimaloa bezain gezurrezko.

Egundoko kaskal soinua dute Dabilcenchoac beintzat. Txorimaloa, orra esanik. “Erdera-eran egiña da, erderaz seguidillas ta “dabilcenchoac” esan oi diotenekoa. Euskerazko erorkidetasun ta litzik ez dauka ezer”, idatzi du Azpiazuk, eta ondotik erantsi: “Baño zarra ta pollita”. Ba da merezi duen aina esatea (41).

(40) 22 orr.

(41) Euskera zarraren apurtxoak, Joakin Azpiazu-ren txostena. Bigarren Euskalegunetako Itzaldiak, Gaubeka (Bermeo 1926), 126 orr.

Obetzat daukat "Ofrecimendua", poesia bakun, tolesgabe, larrekoa. Bere maitearentzat mutil maite-mindu batek Gamizi eragina da; biotzeko sentimenturik ez bai-dago, ordea, truka-tzerik, somazko maitez egina izaki, ba du onek ere naiko motel-eri eta pilpira-falta.

Jantziz ere ez dira itxura obeko. Folk-lore ta erri-kanteta-tik atereak (batzu beintzat, uste dudanez), sail oetan oi diran ahapaldi txukun eta dotoreek zerbait jantziko zituztela Gami-zenak espero ziteen, noski; bainan eder-pantasia askorik gabe atera zaizkio. Erdal egituran biribildu du Gamizek bere ber-tso-jendea; metro arrotz orretan neurtu ere itzen joanera: *suer-tea* (biko), e-ne *vio-tza ne-queaz* da-go, etab. Erabat, Az-piazu berak Recio-renari buruz esana: "Ez dago itz-neurlarien biotzean bear dan goiargiaren dirdir aundirik"...

Bere olerkiekiko iritzia emana da Gamiz bera. "Numen sin quilates" dela berea erro errotik aitorturik, burubidezko on-dorioa atera du ortik: "poesía de poco numen, de poca alma" dela berea. Ta Barkeske datorkigu bertatik:

*que bien merece perdon
el que con afecto canta (42).*

Barkagarri da. Bere begitarako zituen golko-bertsoak, usteka-bean eta nai-ez'ean plazara ialgita, ain ikusgarri azaldu ez ba-dira, errua ez dezaiogun indarrez eta nausikeriaz etxea zabaldu ta zapaldu ziotenari egotzi.

Besterik izan zen Gamizen errua: bidea ez asmatua. Tre-beagoa zen bertsolaritzarako beste ortarako baino, ene ustez. Zakukada dexentea bait-zuen umore eta maltzurkeriatik. Gau-zak beren farre-adarretatik eldu zalea zen. Adi bidez: "Sasqui-bat Ardo ezansuena ta picherbat oguia" entzunik, bertsotara jo zuen itzetik ortzera, xeibrekeria ura ospatuaz. Ardo-ogi oiek ziren aren izpiritu jostaria bazkatzeko jan-edan egokiak.

Egon ere, aiputan egon zela dirudi Gamiz bertsolaritzan. Artarakoa bai'litzan, "con empresa de versos", "dando pies" tentatzen du Gamiz berez-berez Gongora-ko markesak 1740 abuztuko egun batez, bazkalondo algaratsua igaro nairik.

*Vssia con garabatos
quiso q yo delirase
y q de la raya pasase
para tener q reir.*

Berbera gertatzen da Lizarran, Granadako dukearen jauregian, zazpi urte geroago.

Bainan markesaren puntu fiñak iritxi ez zuena aisa lortu zuen dukesak maliziazko berearekin. Erleak bezala oi dira emakumeak: "pican si las hazen mal". Erantzun kunplitua Gamiz maltzurragandik artu zuena: 130 bosteko, emandako puntuaz bukatuak, eta zortzi geiago aien eskaintza eginaz.

Izenburu orretan eskaini-olerkia eman izan baligu, jakingo genuen garbi zenbaterainokoa zen bide ortatik. Artutakotik beinik bein ez zuen aurrera andirik egin.

"Izkuntza-larientzat sail obeak izango ditu Gamizek, euskal bertso ta letrazaleentzat baino. Nafarlariak eta arabalariak pozik izango dira, probintzia bietako berri bitxi anitz bai-du arabar nafar onek" idatziaz bukatu nuen EGAN-go nere artikulua. Eman-zai dago Gamiz zabala, inori ezer ukatu ez ziona.